

Het lot van de Joodse inwoners van Ruurlo

Schooljuffrouw Jeanette de Vries

Als de Duitsers op 10 mei 1940 ons land binnen vallen telt Ruurlo vijf Joodse ingezetenen. Daaronder Jeanette de Vries, al sinds 1924 schooljuffrouw op de Koekoekschool in het Ruurlose Broek. Als ze eind 1940 een ‘Berufsverbot’ krijgt van de Duitsers vertrekt ze naar Den Haag, waar haar moeder en broer wonen. Daar geeft ze nog enige tijd les op een Joodse lagere school, totdat ze zich in het voorjaar van 1943 moet melden in Vught. De reis eindigt een jaar later in Auschwitz.

In ‘De harmonica bleef vijf jaar stil’ wordt over schooljuffrouw Jeanette de Vries eigenlijk niet meer gemeld dan “van haar heeft nooit meer iemand iets gehoord”. In het bevolkingsregister van Ruurlo is geen datum van overlijden te vinden en ook Laansma vermeldt in zijn boek ‘De Joodse Gemeente te Borculo’ niets over haar lot. Een hernieuwde speurtocht heeft toch nog heel wat aanvullende informatie opgeleverd, ook over haar naaste familie. Met helaas in de meeste gevallen een tragisch slot. Alleen haar jongere broer Benjamin de Vries overleeft de oorlog, omdat deze al in de jaren dertig met zijn vrouw naar Palestina is vertrokken. Deze Benjamin brengt het zelfs tot professor aan de Universiteit van Tel Aviv.

Jeanette is geboren op 24 november 1903 in Onstwedde, als eerste kind van Hartog de Vries en Rachel de Levie. Haar vader is op 3 september 1872 geboren in Almelo, haar moeder op 9 februari 1876 in Nieuwe Pekela. Jeanette had nog twee jongere broers: Benjamin (geb. 2 augustus 1905, Onstwedde) en Emanuel (geb. 21 mei 1907, Onstwedde). Vader Hartog vervult in die tijd verschillende functies binnen de Joodse gemeenschap in Stadskanaal en omliggende plaatsen als Bourtange, Zuidbroek en Emmen. Zoals rebbe (godsdiensonderwijzer), gazzan (voorzanger) en sjoucheit (ritueel slachter). Later vertrekt het gezin naar Haarlem, waar Hartog ritueel slachter en opperkoster wordt. Per 15 augustus 1920 wordt vader Hartog benoemd tot voorganger en godsdiensonderwijzer in Borculo, een functie die hij met ingang van oktober van dat jaar zal vervullen. Jeanette voegt zich in april 1921 bij het gezin, mogelijk heeft ze eerst nog haar schooljaar (toen nog van april tot april) af willen maken in Haarlem.

Koekoekschool in Ruurlo

In de zomer van 1923 wordt Jeanette benoemd tot onderwijzeres aan de Bruilse school. In het bevolkingsregister wordt ze op 11 juni 1923 ingeschreven in Ruurlo, op het adres van de familie Spanjar. Al in februari/maart van het daaropvolgende jaar verkast ze naar de pas opgerichte Koekoekschool in het Ruurlose Broek en daar zal ze meer dan zestien jaar trouw haar plicht vervullen.

“Een lieve juffrouw”, wordt ze genoemd door mensen die haar nog herinneren uit die tijd.

Hoofd van de Koekoekschool is al die jaren (sinds het eerste schooljaar 1924-1925) meester Hendrik Gemmink. Het wrange noodlot wil dat hij zich in de jaren dertig ontpopt als sympathisant van de NSB, na de oorlog wordt hij om die reden ook geschorst als onderwijzer. Met de lotgevallen van Jeanette de Vries heeft hij echter weinig van doen gehad.

Nog even over vader Hartog de Vries: als deze in 1931 met zijn gezondheid begint te kwakkel en wordt geopereerd springt Jeanette geregeld bij om hem bij zijn werkzaamheden te assisteren. Dat levert ook nog een enkel kritisch commentaar op van een gemeentelid, omdat ze in december (als de dagen kort zijn) nog naar Borculo fietst op het moment dat de sabbat in feite al is ingetreden. Deze criticaster vreest dat dit een verkeerde indruk zal maken op de leerlingen. Met de gezondheid van haar vader komt het niet meer goed, op 6 augustus 1932 overlijdt hij in Den Haag. Mogelijk is hij dan op bezoek bij zoon Emanuel en diens vrouw Mirjam van der Hoek, die daar wonen op het adres A. van Buerenstraat 281. Hartog de Vries wordt in Borculo begraven.

Al kort na het overlijden van Hartog de Vries vertrekt zijn vrouw Rachel de Vries-de Levie naar Amsterdam (per 12 november 1932). Daar verblijft ze nog geen twee jaar, op 6 september 1934 wordt ze ingeschreven in Den Haag op adres Oranjestraat 5. Per 19 mei 1936 trekt ze tijdelijk in bij zoon Emanuel en schoondochter Mirjam, die dan op het adres Pletterij 37 wonen. Een jaar later, op 25 mei 1937, verhuist Rachel naar Hofwijckplein 7.

Op kamers bij Kamperman

Terug naar Jeanette. Volgens het bevolkingsregister staat ze vanaf 11 juni 1923 onafgebroken ingeschreven op het adres van de familie Spanjar aan de Domineesteeg. In de praktijk blijkt dat iets anders te liggen. Volgens Dien Takke-Kamperman had ze in ieder geval de laatste jaren voor de oorlog een zit- en slaapkamer gehuurd bij haar grootouders, de familie Haverkamp aan de Dorpsstraat (later schoenenwinkel van de familie Hogevoonder). Als klein meisje kwam Dien regelmatig bij haar grootouders over de vloer, waarbij ze automatisch in contact kwam met juffrouw De Vries. Eten deed Jeanette wel nog steeds bij de familie Spanjar, omdat daar koosjer werd gekookt. Want blijkbaar kwam Jeanette uit een familie die behoorlijk strikt in de leer was wat de Joodse voorschriften betreft. Dien Takke weet zich tenminste ook nog te herinneren dat op de sabbat haar tante Mien Haverkamp de kachel voor Jeanette kwam aanmaken en het licht aansteken.

Een van de mensen die haar nog herinneren uit die tijd is Wim Jenner uit Amersfoort. Zijn vader maakte deel uit van het Zestiende Grensbataljon, dat in de mobilisatietijd in Ruurlo en omgeving was gelegerd ter bewaking van de grens met Duitsland. Het gezin Jenner woonde aan de Groenloseweg, naast timmerman Klein Kranenbarg en tegenover de klompenfabriek. Voordat ze de

woning konden betrekken logeerden ze eerst nog een paar dagen bij bakker Kranenbarg, kan Wim zich nog herinneren.

Wim Jenner krijgt in die periode bijles van juffrouw De Vries aan de Dorpsstraat en sindsdien is het contact van de familie Jenner met haar blijven bestaan. Ook hij herinnert zich haar als een lieve juffrouw. Behalve die keer dat hij tijdens een uitleg van haar zat te dagdromen. Dan wordt ze even heel boos en valt uit tegen hem. Als hij begint te huilen draai ze echter snel weer bij.

Naar Den Haag

Het zal voor Jeanette een grote slag zijn geweest wanneer de Duitsers haar per 27 november 1940 het lesgeven verbieden. Kort daarop moet ze ingetrokken zijn bij haar moeder op het adres Hofwijkplein 7 in Den Haag. Volgens Dien Takke al begin 1941. Over en weer werden met regelmaat brieven uitgewisseld tussen de families De Vries in Den Haag en Haverkamp en Spanjar in Ruurlo (de brieven voor het echtpaar Spanjar stuurt Jeanette ook via Haverkamp). Helaas zijn deze brieven niet bewaard gebleven, dat was te gevaarlijk in die tijd. Ook met de familie Jenner, inmiddels weer terug in Amersfoort, blijft ze contact onderhouden.

Uit de cartotheek van de Joodsche Raad blijkt dat Jeanette ‘gesperrt’ was (dat wil zeggen uitgesloten van deportatie) vanwege haar werk als onderwijzeres. Via de Joodsche Raad krijgt ze per 30 september 1941 een aanstelling als onderwijzeres aan de lagere Joodse school aan de Bezemstraat in Den Haag, anno 2015 is dit het Rabbijn Maarssenplein. Op de voormalige speelplaats van de school is ter nagedachtenis aan alle omgekomen Joodse kinderen een monument opgericht.

Volgens Dien Takke is Jeanette de Vries later (dat moet volgens haar ook nog in de loop van 1941 zijn geweest) verhuisd naar een ander adres. Dat kan kloppen. Uit de genoemde cartotheek van de Joodsche Raad blijkt dat ze laatstelijk woonachtig was op het adres Zwetstraat 37 in Den Haag, maar dan hebben we het al over 1943. Dat is het adres van haar broer Emanuel en zijn vrouw, blijkbaar is ze bij hen ingetrokken. Mogelijk heeft dat te maken met de verhuizing van haar moeder per 24 december 1942 naar het adres Theresastraat 33a.

Waarschijnlijk heeft moeder Rachel de Vries-de Levie, net als het echtpaar Spanjar, zich in het voorjaar van 1943 moeten melden in het opvangkamp in Vught. Van daaruit wordt ze via Westerbork afgevoerd naar Sobibor, waar ze op 23 juli 1943 om het leven komt.

Klaslokaal in Vught

Ook Jeanette moet zich na een oproep van de Duitsers melden in kamp Vught (Konzentrationslager Herzogenbusch). Volgens gegevens van het Rode Kruis vindt dat plaats op 22 april 1943. Vanuit Vught schrijft Jeanette nog weer diverse brieven naar de familie Haverkamp in Ruurlo. Daaruit blijkt dat ze in het

kamp nog les mag geven aan de Joodse kinderen, al klaagt ze wel dat ze niet beschikt over enig lesmateriaal. Lang zal dat ook niet geduurd hebben, want op 8 juni 1943 worden de kinderen met een speciaal transport (het zogenoemde kindertransport) vanuit Vught afgevoerd naar Sobibor. Een aantal volwassenen gaat mee ter begeleiding, maar daar hoort Jeanette niet bij.

Volgens Wim Jenner heeft Jeanette in het voorjaar van 1943 nog een bezoek gebracht aan zijn moeder in Amersfoort (zijn vader zat op dat moment in Polen, waarnaar de Duitsers de oud-officieren in februari 1943 hadden afgevoerd). Jeanette had toen al een oproep om zich te melden in Vught en zijn moeder heeft haar daarom nog aangeboden om bij het gezin Jenner onder te duiken. Daarvan heeft Jeanette geen gebruik gemaakt omdat ze het gezin niet in gevaar wilde brengen.

Broer Emanuel

In Vught zijn aanvankelijk ook haar broer Emanuel (geb. 21 mei 1907 in Onstwedde) met vrouw Mirjam de Vries-van der Hoek en twee kleine zoontjes Naphtalie (geb. 26 januari 1939 in Den Haag) en Jehoeda (geb. 2 december 1941 in Den Haag) ondergebracht. Het echtpaar is op 26 november 1930 in Hilversum getrouwd. Mirjam is geboren op 11 november 1910 in Hilversum als dochter van de bakker Levie van der Hoek en Grietje de Haan. In de huwelijksakte wordt als beroep van Emanuel godsdienstonderwijzer genoemd. Kort voor het huwelijk heeft Emanuel blijkbaar een nieuwe werkring gevonden in Den Haag. Daar wordt hij per 1 augustus 1930 ingeschreven op het adres Prinsengracht 24, als ambtenaar van de Israëliische gemeente. In de cartotheek van de Joodsche Raad staat hij genoteerd als hoofdbeampte bij het begrafeniswezen en als koster van de Bezuidenhout-synagoge, maar dan hebben we het al over de eerste oorlogsjaren. Ook hij was, net als Jeanette, vanuit die functie ‘gesperrt’.

Kort na zijn inschrijving in Den Haag verhuist Emanuel per 3 december 1930 naar de A. van Buerenstraat 281, waar zijn vrouw Mirjam zich bij hem voegt. In de loop der tijd verhuizen ze nog naar de Pletterijstraat 38 (per 25 mei 1934) en de Schilderstraat 22 (per 2 september 1938). Hun laatste adres is Zwetstraat 37, maar toen werd het bevolkingsregister al niet meer bijgehouden. Aan de Schilderstraat wordt op 26 januari 1939 hun zoontje Naphtalie geboren. Op 2 december 1941 wordt een tweede zoontje, Jehoeda, geboren.

Het gezin van Emanuel de Vries wordt op 9 mei 1943 doorgestuurd naar Westerbork. Emanuel komt daar terecht in barak 57, van Mirjam is het nummer van de barak niet bekend. Kort na aankomst in Westerbork overlijden kort na elkaar de twee zoontjes: Naphtalie op woensdag 26 mei 1943 en Jehoeda de week daarop op dinsdag 1 juni 1943. Beide kinderen worden op hun dag van overlijden gecremeerd, waarna de urn wordt bijgezet op de Israëliische begraafplaats in Diemen.

In Vught heeft Jeanette dat allemaal nog meegekregen, want in haar brieven naar de familie Haverkamp in Ruurlo maakt ze melding van deze trieste gebeurtenissen. Volgens haar brieven zijn de kinderen van heimwee gestorven. Op 11 september 1943 wordt in Westerbork nog een dochtertje Judith Nechama geboren. Mirjam was dus al in verwachting toen ze zich meldde in Vught. Volgens de officiële gegevens (zoals die te vinden zijn op www.joodsmonument.nl) is ze samen met haar ouders omgekomen op 11 februari 1944 in Auschwitz. Het transport vindt plaats op 8 februari 1944. Ze zijn ook al terug te vinden op de transportlijst van 16 november 1943, maar blijkbaar is hun deportatie toen op het laatste moment nog uitgesteld. De reden daarvan is onbekend.

Van Vught naar Auschwitz

Jeanette wordt op 3 juni 1944 vanuit kamp Vught op transport gesteld naar Auschwitz, kamp Vught wordt dan ontruimd. Het is een van de drie deportaties die rechtstreeks vanuit Vught hebben plaatsgevonden, alle andere transporten gingen via Westerbork. Volgens Dien Takke heeft ze op het station van Hengelo (Ov) nog een briefje uit de trein gegooid met daarop de tekst “Wij gaan het grote onbekende tegemoet”. Via een spoorwegambtenaar is het briefje uiteindelijk bij de familie Haverkamp bezorgd, maar ook dit is niet bewaard gebleven.

Op 6 juni 1944 komt het transport aan in Auschwitz-Birkenau, ook wel aangeduid als Auschwitz II, de in 1942 gereed gekomen uitbreiding van het oudere Auschwitz I. Hier stonden de grootste en modernste gaskamers van het Duitse Rijk en in totaal kwamen hier meer dan 57.000 Nederlandse Joden, Sinti en Roma om het leven. Op 12 juni wordt de groep waartoe Jeanette behoorde doorgezonden naar Aussenkommando Langenbilau, een van de circa veertig werkkampen rond Auschwitz. Jeanette hoort daar evenwel niet meer bij. Volgens een onbekende ooggetuige is Jeanette in de periode tussen 6 juni en 12 juni 1944 in Auschwitz omgekomen. Dat wijst erop dat bij aankomst in Auschwitz-Birkenau een selectie heeft plaatsgevonden: wie in staat was om te werken werd doorgezonden naar Langenbilau, wie (vanwege ziekte, jeugd of ouderdom) niet arbeidsproductief meer was ging naar de gaskamers. Officieel wordt haar overlijden in de Staatscourant van 27 maart 1952 gedateerd op 9 juni 1944.

Broer Benjamin naar Palestina

Zoals eerder gemeld had Jeanette nog een tweede broer Benjamin. Deze trouwt op 14 september 1932 in Amsterdam met Bertha de Beer (kort na het overlijden van vader Hartog op 6 augustus 1932). Bertha is op 1 juni 1905 geboren in Amsterdam, als dochter van de koopman Leonard de Beer en Jeannette Dinner. Bertha's moeder was de dochter van Joseph Hirsch Dünner (of Dinner), van 1874 tot zijn dood in 1911 opperrabbin van de Joodse gemeenschap in ons land. Als beroep van Benjamin wordt in de trouwakte vermeld ‘leraar aan een

seminarium'. Een jaar voor zijn huwelijk, in 1931, was hij afgestudeerd aan het Nederlands Israelisch Seminarium in Amsterdam en had de titel moré verworven, vergelijkbaar met de doctorsgraad in de theologie. Bertha was tot haar huwelijk onderwijzeres.

Nog in datzelfde jaar 1932 brengen Benjamin en Bertha als toerist een bezoek aan Palestina. Na zijn terugkeer wordt hij voorzitter van de Nederlandse Mizrachie, waarin de Nederlandse zionisten waren georganiseerd. Dat wil zeggen tot zijn 'aliya' in 1934, waaronder de (legale) emigratie van Joden naar Palestina wordt verstaan. Deze emigratie werd door de Britse overheid (Palestina was toen een Brits protectoraat) in beperkte mate toegestaan. In 1937 wordt hij genoemd als Nederlandse kandidaat voor het 20ste congres van de Zionisten, blijkbaar heeft hij zijn Nederlandse nationaliteit behouden. Als de oorlog uitbreekt verblijft het echtpaar in ieder geval in Palestina en dat is hun redding.

Professor in Tel Aviv

Op 20 mei 1946 keert Benjamin nog weer terug vanuit Tel Aviv naar Amsterdam, waar hij zich vestigt op het adres Weesperplein 1. Mogelijk om nadere informatie te verzamelen over het lot van zijn familieleden of om hun nalatenschap af te handelen. Zijn vrouw Bertha is dan niet bij hem. In die periode wordt hij overigens ook genoemd als waarnemer van het opperrabbinat in Den Haag. Op 6 december 1947 emigreert Benjamin voorgoed naar Palestina. In het boekje 'Israel 50 jaar', in 1998 uitgegeven door het NIW (Nieuw Israelisch Weekblad) staat op pag. 22 een foto van 'Professor rabbijn Benjamin de Vries die college geeft op het terrein van de Bar Ilan Universiteit, in Ramat Gan'. De foto dateert uit 1957. In het fotoarchief van NIW (beheerd door het Joods Historisch Museum) bevindt zich nog een andere foto waar hij opstaat samen met onder andere de Nederlandse ambassadeur Gideon Boissevain. Deze foto is eveneens genomen in 1957, met op de achtergrond de Bar Ilan Universiteit. Het bijschrift bij de foto luidt: "De van oorsprong Ned. rabbijn Benjamin (Ben) de Vries (Stadskanaal 2 aug. 1905 - Amsterdam 1 nov. 1966) was hoogleraar Talmudica aan de Bar Ilan Universiteit te Ramat Gan. Hij was de zoon van Hartog de Vries en was getrouwd met de kleindochter van opperrabbijn Dünner. Hij studeerde aan het Ned. Isr. Seminarium in Amsterdam en verwierf in 1931 de titel moré, zijn doctoraal examen aan de Universiteit van Leiden legde hij in 1938 af. Hij was jeugdleider bij Zichron Ja'akov en was tot zijn aliya in 1934 voorzitter van Mizrachie. In 1932 bezocht hij Palestina als toerist. Na zijn aliya werd hij onderwijzer op mizrachie-scholen en later inspecteur van de scholen in het hele land. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij waarnemend opperrabbin van Den Haag. In 1959 promoveerde hij in Amsterdam en werd hoogleraar Talmoed aan de Bar Ilan Universiteit. Hij werd wel genoemd de "rebbe" van de Hollandse kolonie in Israël."

Dat hij in 1959 in Amsterdam promoveert toont aan dat de banden met Nederland nooit helemaal zijn doorgesneden. De banden blijven letterlijk tot zijn laatste ademtocht bestaan, want op 28 oktober 1966 overlijdt Benjamin tijdens weer een bezoek aan Amsterdam. Zijn laatste rustplaats is echter een graf in Israël. In 1968 brengen collega's en leerlingen van de Universiteit Tel Aviv postuum een boek uit met studies en artikelen van zijn hand met als Engelse ondertitel 'Benjamin De Vries memorial volume: studies presented by colleagues and pupils'. Het boek is verder geschreven in het Hebreeuws en telt 342 pagina's. Historie en essentie van het Joodse geloof vormen in zijn algemeenheid de hoofdthema's. Nazaten van Benjamin de Vries en Bertha de Beer zijn niet gevonden. Jeanette de Vries had in ieder geval een bijzondere broer.

Bronnen:

'De Joodse Gemeente te Borculo', S. Laansma

'De harmonica bleef vijf jaar stil', Jan Oonk en Bert Leuverink (Ruurlo, 1995)

Het Nederlandse Rode Kruis, afd. Oorlogsnazorg, Den Haag

Joods Historisch Museum, Amsterdam

Kamp Westerbork

www.allegroningers.nl

www.alledrenten.nl

www.joodsmonument.nl

www.jodeninnederland.nl

www.yadvashem.org

Fotomateriaal

Jeanette-1

Jeanette de Vries, van begin 1924 tot eind 1940 onderwijzeres aan de Koekoekschool in Ruurlo

Jeanette-2

Schoolfoto genomen op de Koekoekschool circa 1930. Jeanette de Vries staat geheel rechts

Voorste rij v.l.n.r.: Gerrit Hulshof, Bertus Stegeman, Herman Velderman, Derk Stegeman. *2e rij:* Dika Stegeman, Gerritje Stegeman, Reintje Halfman, Jantje Reverdink, Reintje Bloemendaal, Jenneke Bloemendaal, juf de Vries, Jantje Koopman, Hentje Stegeman, Marie Lievestro. *3e rij:* Jan ten Arve, Derk Stegeman, Hendrik Jan Vrugink, Dina Groot Roessink, Aaltje Groot Jebbink, Bertha Stegeman, Dina Hakken, Dika Rijkenbarg, Alie Koopman. *4e rij:* mr. Gemmink, Jan Hakken, Willem Arendsen, Willem Halfman, Willem Mekking, Herman Lievestro, Gerrit Jan Rijkenbarg, Derk Jan Stegeman, Jan Mekking, Herman Koopman, mr. Breukelaar.

Jeanette-3

Schoolfoto genomen op de Koekoekschool ergens in de jaren dertig van de vorige eeuw. Zittend met kind op schoot is juffrouw Jeanette de Vries

Jeanette-4

Jeanette de Vries met enkele van haar leerlingen in Den Haag, waar ze les gaf aan de lagere Joodse school aan de Bezemstraat

Jeanette-5

Bijeenkomst van de Nederlandse Mizrachie bij het afscheid van voorzitter Benjamin de Vries vanwege zijn alija naar Palestina in 1934. De bijeenkomst

vond plaats in de bovenzaal van de Diamantbeurs in Amsterdam. Zevende van links is Benjamin de Vries

(Foto: Joods Historisch Museum, Amsterdam. Fotoarchief Nieuw Israëlietisch Weekblad)

Jeanette-6

Benjamin de Vries, staande rechts op de foto, tijdens een receptie in het Minervapaviljoen te Amsterdam in 1946, georganiseerd door opperrabbijn Isaac Herzog (zittend in het midden)

(Foto: Joods Historisch Museum, Amsterdam. Fotoarchief Nieuw Israëlietisch Weekblad)

Jeanette-7

Benjamin de Vries, derde van links op de foto, voor een gebouw van de Bar Ilan Universiteit in Ramat Gan. Zwi Birnbaum, Links naast hem staat de

Nederlandse ambassadeur Gideon Boissevain. De persoon links op de foto is Zwi Birnbaum, rechts staat Mechel Jamenfeld. De foto dateert uit 1957 (Foto: Joods Historisch Museum, Amsterdam. Fotoarchief Nieuw Israëlietisch Weekblad)

Jeanette-8

Professor rabbijn Benjamin de Vries geeft college op het terrein van de Bar Ilan Universiteit in Ramat Gan, 1957 (Foto: Joods Historisch Museum, Amsterdam. Fotoarchief Nieuw Israëlietisch Weekblad)

Jan Oonk
(september 2015)